

Date: 29th January-2026

MARKAZIY OSIYO - JAXON SIVILIZATSIYASINING AJRALMAS QISMI

Boymuratova Manzura Komiljonovna

Xorazm viloyati Urganch shahar 1-son politexnikumi tarix fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Markaziy Osiyoning jahon sivilizatsiyasi taraqqiyotidagi o'rni kompleks tarixiy yondashuv asosida tahlil qilinadi. Mintaqaning qadimiy sivilizatsiyalar beshigi sifatidagi ahamiyati, Buyuk Ipak yo'lidagi strategik roli, ilm-fan va madaniyat rivojiga qo'shgan hissasi keng yoritiladi. Shuningdek, sivilizatsiyalararo muloqot, madaniy sintez jarayonlari va zamonaviy davrda Markaziy Osiyoning global integratsiyadagi o'rni ilmiy asosda ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Markaziy Osiyo, jahon sivilizatsiyasi, Buyuk Ipak yo'li, madaniy sintez, ilm-fan taraqqiyoti, tarixiy meros, sivilizatsiyalararo muloqot, geosiyosiy hudud.

Markaziy Osiyo insoniyat tarixida sivilizatsiyalar shakllangan eng qadimiy makonlardan biri sifatida alohida ilmiy va tarixiy ahamiyatga ega. Ushbu hudud geografik jihatdan Yevropa va Osiyoni bog'lovchi strategik makonda joylashgani sababli ming yillar davomida turli xalqlar, madaniyatlar va siyosiy tuzumlar o'zaro kesishgan noyob sivilizatsion maydon vazifasini bajargan. Tabiiy-iqlimiy sharoitlar, unumdor vodiylar, rivojlangan sug'orish tizimlari va savdo yo'llarining mavjudligi bu hududda erta davrlardan oq barqaror ijtimoiy-iqtisodiy tuzumlarning shakllanishiga zamin yaratgan.

Markaziy Osiyo qadimdan insoniyatning iqtisodiy, madaniy va ilmiy taraqqiyotida faol ishtirok etgan hudud bo'lib, bu yerda yuzaga kelgan shahar madaniyati, davlat boshqaruvi an'analari va ilmiy maktablar jahon tarixining muhim tarkibiy qismiga aylangan. Arxeologik topilmalar, yozma manbalar va tarixiy yodgorliklar mintaqada yuqori darajadagi sivilizatsion taraqqiyot mavjud bo'lganini tasdiqlaydi. Ayniqsa, dehqonchilik madaniyati, hunarmandchilik, metallurgiya, savdo aloqalari va shaharsozlik an'analari hududning global taraqqiyot jarayonlariga erta qo'shilganini ko'rsatadi.

Ushbu mintaqa Sharq va G'arb o'rtasida nafaqat iqtisodiy, balki intellektual va madaniy ko'prik vazifasini ham bajargan. Buyuk Ipak yo'li orqali turli sivilizatsiyalar o'rtasida bilim, texnologiya, diniy qarashlar va badiiy an'alar almashinuvi yuz bergan. Natijada Markaziy Osiyo insoniyat tafakkurining yirik markazlaridan biriga aylangan. Bu hududda yetishib chiqqan allomalar matematika, astronomiya, tibbiyot, falsafa, geografiya va adabiyot sohalarida jahon ilm-faniga ulkan hissa qo'shgan.

Markaziy Osiyoning jahon sivilizatsiyasidagi o'rni faqat tarixiy davrlar bilan cheklanmaydi. Zamonaviy davrda ham mintaqa geosiyosiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlarda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Mustaqillik davrida milliy davlatchilikning tiklanishi, tarixiy merosni qayta anglash va xalqaro hamkorlikning kengayishi Markaziy Osiyoni global sivilizatsiya tizimining faol subyektiga aylantirdi. Bugungi kunda mintaqada madaniyatlararo muloqot, iqtisodiy integratsiya va barqaror rivojlanish jarayonlarida muhim o'rin tutmoqda.

Date: 29th January-2026

Markaziy Osiyoning jahon sivilizatsiyasi rivojida o'zini bir necha tarixiy bosqichlar orqali shakllangan bo'lib, har bir davr mintaqaning global taraqqiyotga qo'shgan hissasini yanada boyitgan. Bu hudud qadimdan sivilizatsiyalar chorrahasi sifatida iqtisodiy, siyosiy va madaniy jarayonlarning markazida bo'lib kelgan.

Qadimgi davrda sivilizatsion taraqqiyot. Miloddan avvalgi ming yilliklarda Markaziy Osiyoda dehqonchilik va chorvachilikka asoslangan murakkab xo'jalik tizimi shakllangan. Amudaryo va Sirdaryo havzalari, Zarafshon vodiysi va Farg'ona vodiysi qadimgi sug'orish madaniyatining markazlariga aylangan. Qadimgi Baqtriya, So'g'd, Xorazm va Marg'iyona kabi davlat tuzilmalari nafaqat iqtisodiy jihatdan rivojlangan, balki siyosiy boshqaruv tizimlari bilan ham ajralib turgan.

Arxeologik qazilmalar shuni ko'rsatadiki, bu hududda shahar madaniyati erta shakllangan. Qadimgi qal'alar, ibodatxonalar, hunarmandchilik markazlari va savdo yo'llari mavjudligi Markaziy Osiyoning sivilizatsion darajasi yuqori bo'lganini tasdiqlaydi. Metallga ishlov berish, keramika, to'qimachilik va savdo aloqalari mintaqaning xalqaro iqtisodiy tizimga erta qo'shilganini ko'rsatadi.

Buyuk Ipak yo'li – sivilizatsiyalarni bog'lovchi tizim. Markaziy Osiyo Buyuk Ipak yo'lining yuragi sifatida jahon tarixida beqiyos o'rin egallaydi. Ushbu yo'l Sharq va G'arb o'rtasida iqtisodiy hamkorlikni ta'minlash bilan birga, madaniyatlararo muloqotning asosiy mexanizmiga aylangan. Savdo karvonlari bilan bir qatorda ilmiy bilimlar, texnologiyalar, diniy g'oyalar va san'at namunalarining almashinuvi yuz bergan. Samarqand, Buxoro, Termiz, Xiva va Toshkent kabi shaharlar xalqaro savdo va ilmiy markazlar sifatida rivojlangan. Ushbu shaharlar ko'p millatli madaniyatning shakllanishiga, diniy bag'rikenglik va intellektual almashinuvning kuchayishiga xizmat qilgan. Natijada Markaziy Osiyo global integratsiyaning tarixiy modeli sifatida namoyon bo'lgan.

Ilm-fan va madaniy uyg'onish. IX–XII asrlar Markaziy Osiyoda ilmiy uyg'onish davri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Bu davrda mintaqah jahon ilm-fanining markazlaridan biriga aylangan. Al-Xorazmiy algebra fanining asoschisi sifatida matematika rivojiga ulkan hissa qo'shgan bo'lsa, Abu Rayhon Beruniy tabiiy fanlar, geografiya va astronomiyada fundamental tadqiqotlar olib borgan. Abu Ali ibn Sino tibbiyot tarixida yangi bosqichni boshlab bergan. Mirzo Ulug'bekning astronomik kuzatuvlari va rasadxona faoliyati Yevropa ilm-fani rivojiga bevosita ta'sir ko'rsatgan. Ushbu ilmiy maktablar Sharq va G'arb ilmiy an'analari bog'lovchi ko'pri bo'lib xizmat qilgan. Madaniyat, adabiyot va me'morchilik sohalarida yaratilgan asarlar ham jahon madaniy merosining ajralmas qismiga aylangan.

Davlatchilik va siyosiy meros. Markaziy Osiyoda qadimdan mustahkam davlatchilik an'analari mavjud bo'lgan. Turli tarixiy davrlarda shakllangan davlatlar – Qadimgi turk xoqonliklari, Somoniylar, Temuriylar davlati – siyosiy boshqaruv, harbiy strategiya va diplomatiya sohasida ilg'or tajribani namoyish etgan. Ayniqsa, Amir Temur davrida Markaziy Osiyo global siyosiy maydonda yetakchi o'rin egallagan. Temuriylar davrida madaniyat, ilm-fan va me'morchilik yuksak darajada rivojlangan. Samarqand va

Date: 29th January-2026

Hiroto o'sha davrning eng yirik ilmiy va madaniy markazlariga aylangan. Bu davr Yevropa Uyg'onish jarayonlari bilan parallel ravishda kechib, global sivilizatsion jarayonlarning muhim qismiga aylangan.

Zamonaviy davr va global integratsiya. XX–XXI asrlarda Markaziy Osiyo yangi tarixiy bosqichga qadam qo'ydi. Mustaqil davlatlarning shakllanishi mintaqaning siyosiy xaritasini o'zgartirdi. Hudud energetika resurslari, transport yo'laklari va geostrategik joylashuvi sababli global siyosatda muhim o'rin tutmoqda. Bugungi kunda Markaziy Osiyo mamlakatlari iqtisodiy hamkorlik, madaniy almashinuv va ilmiy integratsiya orqali jahon sivilizatsiyasining faol ishtirokchisiga aylangan. Tarixiy merosni saqlash, turizmni rivojlantirish va madaniyatlararo muloqotni mustahkamlash mintaqaning global nufuzini oshirmoqda.

Sivilizatsiyalararo muloqot va madaniy sintez jarayoni. Markaziy Osiyo tarixan turli etnik, diniy va madaniy guruhlarining tinch hamkorlikda yashagan hududi sifatida ajralib turadi. Bu yerda zardushtiylik, buddaviylik, nasroniylik va islom dini bir-birini inkor etmay, balki ma'lum davrlarda o'zaro ta'sir orqali boyigan. Diniy bag'rikenglik va madaniyatlararo muloqot mintaqada intellektual muhitning shakllanishiga xizmat qilgan. Ko'p madaniyatli muhit natijasida san'at, me'morchilik va adabiyotda sintez hodisasi yuzaga kelgan. Masalan, Markaziy Osiyo me'morchiligida yunon-baqtriya, fors va turkiy an'analar uyg'unlashgan holda noyob uslubni shakllantirgan. Registon majmuasi, Xiva ichan-qal'asi, Buxoro madrasalari nafaqat diniy yoki ma'muriy inshootlar, balki sivilizatsion tafakkurning moddiy ifodasidir. Ushbu me'moriy meros insoniyatning umumiy madaniy xazinasiga kiradi. Madaniy sintez adabiyotda ham yaqqol namoyon bo'ladi. Markaziy Osiyo mutafakkirlari o'z asarlarida Sharq falsafasi bilan birga yunon ilmiy merosini ham qayta talqin qilgan. Bu esa global intellektual merosning uzluksizligini ta'minlagan.

Ilmiy bilimlarning uzatilishi va global ta'siri. Markaziy Osiyo faqat ilmiy markaz bo'lib qolmay, balki bilimlarning boshqa hududlarga uzatilishida ham muhim vositachi bo'lgan. O'rta asrlarda arab, fors va turkiy tillarda yaratilgan ilmiy asarlar tarjima harakatlari orqali Yevropaga yetib borgan. Ayniqsa, matematika, astronomiya va tibbiyot sohasidagi asarlar Yevropa universitetlarida asrlar davomida asosiy qo'llanma sifatida o'qitilgan. Bu jarayon jahon ilmiy tafakkurining uzviy rivojlanishiga xizmat qilgan. Markaziy Osiyo olimlari nazariy bilimni amaliy tajriba bilan bog'laganlari sababli ilm-fan rivojida yangi metodologik yondashuvlar paydo bo'lgan. Rasadxona, kutubxona va ilmiy majlislar faoliyati ilmiy muhokama madaniyatini shakllantirgan. Bu an'ana keyinchalik Yevropa ilmiy akademiyalari paydo bo'lishiga zamin yaratgan.

Iqtisodiy tizimlar va savdo madaniyati. Markaziy Osiyo qadimdan xalqaro savdo tizimining faol ishtirokchisi bo'lgan. Mintaqada rivojlangan bozor munosabatlari, hunarmandchilik markazlari va karvonsaroylar iqtisodiy barqarorlikni ta'minlagan. Savdo nafaqat moddiy boylik almashinuvi, balki boshqaruv tajribasi, huquqiy me'yorlar va moliyaviy tizimlarning shakllanishiga ham ta'sir ko'rsatgan. Tangachilik, bojxona tizimi, savdo shartnomalari kabi institutlar erta iqtisodiy sivilizatsiyaning muhim elementlari edi.

Date: 29th January-2026

Bu tajriba keyinchalik boshqa hududlarga ham tarqalgan. Markaziy Osiyo shaharlarida kosmopolit iqtisodiy muhit shakllangan bo'lib, u yerda turli xalqlar vakillari savdo va ilmiy faoliyat bilan shug'ullangan.

Inson kapitali va ma'rifiy an'analar. Markaziy Osiyoning jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan eng muhim hissalaridan biri – ma'rifatparvarlik an'analari hisoblanadi. Mintaqada ta'lim muassasalari, madrasalar va kutubxonalar keng rivojlangan. Ilm olish jamiyat taraqqiyotining asosiy omili sifatida qaralgan.

Ustoz-shogird an'anasi ilmiy bilimlarning avloddan avlodga uzatilishini ta'minlagan. Bu tizim faqat diniy ta'lim bilan cheklanmagan, balki matematika, tibbiyot, mantiq, adabiyot va falsafani ham qamrab olgan. Natijada Markaziy Osiyo jamiyati intellektual jihatdan rivojlangan ijtimoiy muhitni shakllantirgan.

Markaziy Osiyo insoniyat tarixida sivilizatsiyalar chorrahasi sifatida shakllangan va jahon taraqqiyotining muhim tarkibiy qismiga aylangan noyob hududdir. Qadimgi davrlardan boshlab bu mintaqa shahar madaniyati, davlat boshqaruvi, savdo aloqalari va ilmiy tafakkur rivojlangan makon sifatida ajralib turgan. Buyuk Ipak yo'li orqali amalga oshgan iqtisodiy va madaniy almashinuv Markaziy Osiyoni global integratsiyaning tarixiy markaziga aylantirgan.

Hududda shakllangan ilmiy maktablar, buyuk allomalar merosi va ma'rifiy an'analar jahon ilm-fani rivojiga beqiyos hissa qo'shgan. Matematika, astronomiya, tibbiyot, falsafa va adabiyot sohalarida yaratilgan asarlar insoniyat tafakkurining umumiy xazinasiga aylangan. Shu bilan birga, mintaqaning diniy bag'rikenglik, madaniy sintez va sivilizatsiyalararo muloqot tajribasi bugungi global jamiyat uchun ham muhim tarixiy model bo'lib xizmat qiladi.

Zamonaviy davrda Markaziy Osiyo o'zining geosiyosiy joylashuvi, iqtisodiy salohiyati va boy madaniy merosi bilan jahon hamjamiyatida muhim o'rin tutmoqda. Mustaqil taraqqiyot yo'lini tanlagan mintaqa davlatlari tarixiy merosni asrab-avaylash bilan birga, global hamkorlikni kengaytirishga intilmoqda. Bu jarayon Markaziy Osiyoni jahon sivilizatsiyasining faol va barqaror subyekti sifatida mustahkamlamoqda. Shunday qilib, Markaziy Osiyo nafaqat o'tmishda, balki bugungi kunda ham jahon sivilizatsiyasining ajralmas qismi sifatida insoniyat taraqqiyotiga ta'sir ko'rsatishda davom etmoqda. Uning tarixiy tajribasi, ilmiy merosi va madaniy boyligi kelajak avlodlar uchun muhim ma'naviy va intellektual poydevor bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Asqarov A., O'zbek xalqi etnogenezi va etnik tarixi, Fan nashriyoti, Toshkent, 2007, 312 b.
2. Rtveladze E., Qadimgi O'rta Osiyo sivilizatsiyasi, San'at nashriyoti, Toshkent, 2013, 284 b.
3. Tolstov S. P., Drevniy Xorezm, Izdatelstvo AN SSSR, Moskva, 1948, 352 b.
4. G'ulomov Y., Xorazmning sug'orilish tarixi, Fan nashriyoti, Toshkent, 1959, 276 b.

Date: 29th January-2026

5. Barthold V. V., Turkiston v epoxu mongolskogo nashestviya, Nauka nashriyoti, Moskva, 1963, 598 b.

